

Pääkirjoitus

Ennakointi, alueellinen vaikuttavuus ja Foucault

Kari Nyysölä

Opetusneuvos, VTT

Opetushallitus

kari.nyysola@oph.fi

Tämän Ammattikasvatuksen aikakauskirjan teemana on aluevaikutavuus ja ennakointi. Kumpikin aihe on noussemassa yhä merkittävämpään asemaan koulutuspoliittisessa päätöksenteossa, ja kummankin taustalta on erotettavissa samantyyppisiä ilmiöitä ja kehityskulkuja. Aluevaikuttavuus ja ennakointi kytkeytyvät myös yhteiskunnalliseen ohjaukseen ja vallankäyttöön, jolloin tarkastelunäkökulma voidaan kiinnittää ranskalaisfilosofi Michel Foucault'n näkemyksiin vallasta ja tiedosta.

Lähdetään liikkeelle ennakoinnista, jota voidaan määritellä monella tavalla. Yleisellä tasolla ennakointi pitää sisälleen muun muassa tulevaisuuden kuvaamisen, analysointijärjestelmien kehittämisen sekä tulevaisuutta koskevan tiedon tuottamisen ja analysoinnin (OPH 2012a). Koulutussektorilla painopiste on sekä koulutus- että osaamistarpeiden ennakoinnissa. Koulutustarpeiden ennakoinnilla tuotetaan pitkän aikavälin työllisyysennusteiden perusteella tietoa ammatillisesti suuntautuneen koulutuksen määrällisistä tarpeista. Osaamistarpeiden ennakoinnin, jota voidaan kutsua myös laadulliseksi enna-

koinniksi, keskeisiä tuloksia ovat puolestaan tulevaisuudessa tarvittavien osaamisten kuvaukset (OPH 2012b; OPH 2012c).

Nykymuotoista koulutustarpeiden ennakkointia lähdettiin kehittämään 1990-luvun puolivälissä. Painopisteenä on ollut määrällinen ennakkointi, mutta viime vuosina huomiota on kiinnitetty yhä enemmän myös laadulliseen ennakkointiin.

Ennakkointi nyky muodossaan on korvannut aiemman koulutuksen suunnittelujärjestelmän. Lehtisalonen ja Raivolantien (1999) mukaan suunnittelun avulla haluttiin aikaansaada hallittuja muutoksia. Lisäksi koulutuksen suunnittelu haluttiin integroida muuhun yhteiskuntapolitiikkaan. Tarkoitus oli näin edistää koulutusjärjestelmän kehitystä rakenteellisesti, määrällisesti ja laadullisesti sekä suhteuttaa koulutus yhteiskunnallisiin muutostavoitteisiin, jotka nousivat demokraattisesta, taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta kehityksestä (mt., 226).

1980-luvun lopussa koulutuksessa ja kouluhallinnossa alkoi voimistua visioille, skenaarioille ja strategioille pohjautuva tulevaisuus- ja kehittämisajattelu (mt., 225). Ennakkoinnin kehittyminen osuu ajallisesti suurin piirtein tähän hallinnollisen ajattelun uuteen vaiheeseen.

Kun kuvaa edelleen laajentaa, kytkeytyvät ennakkointi ja suunnittelu vieläkin kauempaa periytyviin erilaisiin yhteiskunnallisiin ohjaus- ja sääntelyjärjestelmiin. Michel Foucault'n ajattelu luo tähän historiaan mielenkiintoisen näkökulman (vrt. Nyssölä 2011).

Foucault'n tutkimuksen keskeistä antia ovat olleet käsitykset vallasta, ja sen suhteesta tietoon ja ruumiiseen

(Helén 1994, 274). Foucault on kutsunut tutkimuskohdettaan myös biovalaksi, johon liittyy kaksi kehityslinjaa. Niistä ensimmäisessä ruumis ymmärretään koneena, joka pitää kesyttää, voimistaa ja ottaa mahdollisimman suureen hyötykäyttöön sekä kytkeä se tehokkaasiin ja taloudellisiin kontrollijärjestelmiin kurinpidollisilla menetelmillä. Toisena kehityslinjana biovaltaan liittyy ”elämän mekaniikka”, joka toimii perustana biologisille prosesseille, joita ovat muun muassa lisääntyminen, syntymä, kuolema, terveydentila, elämänskaaren pituus, pitkäikäisyys sekä kaikki näihin liittyvät ehdot. Foucault käyttää tässä yhteydessä termiä ”väestön biopolitiikka”, jota ohjataan erilaisilla väliintuloilla ja sääntelymenetelmillä. 1700-luvulla nämä kaksi kehityslinjaa olivat vielä erillään toisistaan, mutta 1800-luvulla ne yhtyivät ja niistä rakentui mahdettava valtateknologia (Foucault 1999, 99-100).

Kaiken kaikkiaan Foucault'n ajatukset vallan, tiedon ja ruumiin punoksista luo viitekehyksen sille, mitä tietopohjaisella suunnittelulla, sääntelyllä ja ohjauksella modernissa yhteiskunnassa ymmärretään. Tähän liittyen hän toteaa, että kyse on ”ennakkoinnista, tilastollisista arvioista ja yleistason mittauksista”. Tavoitteena on luoda mekanismi, jonka avulla voidaan vakiinnuttaa tasapaino, ylläpitää keskiarvo sekä taata väestölle kompensatiot. Lyhyesti ilmaistuna kyseessä on turvallisuusmekanismin rakentamisesta satunnaisuudesta juontuvan tilan ympärille. (Foucault 2006, 269.) Tästä näkökulmasta voidaan määrittää esimerkiksi indikaattoreiden, benchmarkkausten ja erilaisten raja-arvojen merkitystä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.

Foucault'n ajatukset osoittavat – ehkä hieman raadollisestikin – miten modernin yhteiskunnan hallinta on tullut riippuvaiseksi erilaisista ohjaus- ja suunnittelujärjestelmistä. Ilman tulevaisuuden suuntaava ja ennakoivaa näkökulmaa yhteiskunta ajautuu kaaokseen, näin voitaneen Foucault'ta tulkita.

Michel Foucault 1926-1984

Tarvitsemme siis järjestelmän, jonka avulla kykenemme näkemään pidemmälle, jotta poliittiset päättäjät voivat tehdä yhteiskuntapoliittisia linjavalintoja ja päätöksiä. Tulevaisuuteen näkeminen on kuitenkin tunnetusti vaikeaa. Tätä hankaloittaa varsinkin yhteiskuntien ja yhteiskunnallisten ilmiöiden monimutkaistuminen sekä kiihtyvä globalisoituminen: asioiden väliset syy-yhteydet tulevat yhä vaikeammin tulkittaviksi, samalla kun vaikuttamismahdollisuudet niihin etääntyvät. Toisaalta tulevaisuudentutkimukseen ja ennakointiin liittyvät menetelmät kehittyvät; vaikka kohde muuttaa jatkuvasti muotoaan, niin näemme sen paremmin.

Parantuneista menetelmistä huolimatta vältymme tuskin virhearvioineilta. Voimme kuitenkin kehittää ennakointityötä ja sitouttaa siihen mahdollisimman laajan joukon koulutuspoliittisia toimijoita. Viime vuosina huomiota on kiinnitetty varsinkin alueellisen ennakoinnin kehittämiseen. Tästä rakentuu myös linkki ennakoinnin ja alueellisen vaikuttavuuden välille.

Suomalaista koulutuspoliittista päätöksentekoa ryhdyttiin 1990-luvulla dezentralisoimaan eli päätöksenteko siirrettiin keskushallinnolta paljolti koulutuksen järjestäjille. Ennakoinnin osalta on nyt toteutumassa samantyyppinen kehityskulku kohti paikallista tasoa. Lähtökohta on päätöksenteossa ja enna-

koinnissa sama: paikallisella tasolla tiedetään parhaiten alueelliset erityispiirteet ja sitä kautta kyetään tekemään tarvittavat koulutuspoliittiset päätökset.

Alueista on tullut yhä tärkeämpiä toimijoita, mutta samalla alueiden erilaisuus ja eriarvoistuminen nostaa esiin uusia haasteita. Taustalla vaikuttaa myös edessä häämöttävä kuntauudistus, mikä epäilemättä tulee vaikuttamaan myös koulutuksen järjestämiseen. Ennakoinnin kehittäminen ja koulutuksen alueellisten vaikutusten arviointi vahvistavat omalta osaltaan sitä tietoperustaa, jonka turvin voimme tehdä järkeviä koulutuspoliittisia ratkaisuja alueellisten haasteiden ratkaisemiseksi.

Unohtaa ei myöskään sovi sitä, että viime kädessä ratkaisut ovat poliittisia ja sitä kautta ne kytkeytyvät valtaan ja valtakäyttöön. Valta on keskeinen elementti myös Foucault'n ajattelussa. Foucault'lle valta on peliä, jossa kamppailujen ja loputtomien ristiriitojen kautta muutetaan, vahvistetaan ja käännetään voimasuhteita vastakkaisiksi (Foucault 1999, 69).

Foucault korostaa vallan muotoutumisessa mikrotason intiimejä vuorovaikutussuhteita, joissa toimintapyrkimykset, subjektit ja taktiset asetelmat saavat muotonsa. Näiden mikrotason valta- muodostelmien punoutuessa yhteen –

tai toisistaan irtaantuessaan – muotoutuu makrotasolla yhteiskunnallisen valtan kokonaisuus (Helén 1999, 500–501).

Näin myös ennakoitiin ja muuhun tietoon perustuva päätöksenteko kiteytyy valtaan ja siihen sisältyviin jännitteisiin. Tietoa tarvitaan ja sitä käytetään, mutta poliittiset päätökset korostavat usein tiedon relatiivisuutta ja katkoksellisuutta. Esimerkiksi ennakoititieto on lähtökohtaisesti tulkinnanvarainen näkemys tulevaisuudesta, joka muotoutuu Foucault’laisittain poliittishallinnolliseksi päätöksiksi erilaisten diskurssien kautta valtamuodostelmien sisällä.

Foucault’n tulkinnoissa korostuu näin vallan pisteettömyys ja pirstaleisuus. Toisin sanoen, mitään absoluuttista vallan lähdeä tai totuutta ei ole, vaan tilalla on loputtomien diskurssien muodostama jonkinlainen yhteinen tahtotila. Toisaalta asiaa voidaan lähestyä toisestakin näkökulmasta: koska ehdottomia totuuksia tuskin löytyy miltään alalta, niin laaja vuoropuhelu ja keskustelu ovat sitäkin tärkeämpää kaikilla elämänalueilla, myös koulutuksessa ja ennakoinnissa.

Teemanumeron artikkelit käsittelevät ennakoitintä ja alueellista vaikuttavuutta eri näkökulmista. Tieto, osaaminen ja innovaatiot ovat tulevaisuudessa yhä tärkeämmässä osassa hyvinvoinnin turvaamisen kannalta. Kirsi Mukkala ja Timo Tohmo tarkastelevat artikkelissaan tiedon siirtymistä liikkuvuuden näkökulmasta. He analysoivat laajan yksilöntason aineiston perusteella siirtymistä korkeakoulusektorilta yksityiselle ja julkiselle sektorille. Tulosten perusteella yksityiselle sektorille siirrytään herkemmin työuran alkuvaiheessa, kun taas julkiselle

puolelle siirrytään enemmänkin myöhemmässä työuran vaiheessa. Tuloksissa nousi myös aluetekijä mielenkiintoisella tavalla esille: korkeakouluista lähtevä työvoima siirtyy vain harvoin pieniin kaupunkeihin tai maaseudulle. Suuret kaupungit, varsinkin pääkaupunkiseutu, hyötyvät eniten korkeakoulusektorilta virtaavasta osaamis pääomasta. Pääkaupunkiseudun yrityksiin siirrytään erityisen paljon, julkiselle sektorille siirtymisen on hieman alueellisesti laajalaisempaa.

*Mitään
absoluuttista
vallan lähdeä
tai totuutta ei ole.*

Hilkka Roisko ja Laura Pylväs luovat yleiskatsauksen vähän tutkittuun aiheeseen eli kauneudenhoitoalan tulevaisuuden osaamistarpeisiin. Kyseessä on kirjallisuuden perusteella laadittu meta-analyysi. Kirjoittavat päätyvät toteamaan, että alan keskeinen osaaminen tulee jatkossakin koostumaan vahvoista perustaidoista ja substanssiosaamisesta. Toisaalta esille nousi myös tarvetta erikoisosaamiselle, joka juontuu yritysten monipuolistuvasta tarjonnasta sekä ammattialojen välisten rajojen hämärtymisestä. Lisäksi tarvitaan yleisempiä työelämän taitoja, kuten verkosto-osaamista, liiketoimintaosaamista, kieli-taito- ja monikulttuurisuustaitoja sekä teknologian osaamista ja medialukutaitoja. Mielenkiintoinen alue on myös rajankäynnit muiden alojen kanssa, jotka liittyvät erityisesti terveysalaan sekä hyvinvointi-, vapaa-aika-, ja elämyspalveluihin.

Jari Hautamäen artikkelissa tarkastellaan ennakkoinnin roolia äkillisen rakennemuutoksen tilanteessa. Aihe on ajankohtainen ja esillä jatkossakin globaalien markkinahäiriöiden lisääntyessä sekä alueiden elinkeinotoimintojen kaventuessa työntekijöiden vähentyessä. Hautamäki rakentaa ennakkoinnille kokonaisvaltaista tulkintakehystä, jolloin ennakointi voidaan ymmärtää varautumisena. Varautuminen on luonteeltaan evolutionääristä ja siinä tarvitaan ensinnäkin tietämystä alueen kehityshistoriasta keskipitkältä ja pitkältä aikaväliltä. Toiseksi tulee luoda tietämystä alueen vaihtoehtoisista tulevaisuuden näkymistä. Kolmanneksi tarvitaan tilastollista ennakointitietoa, joka palvelee rakennemuutoksen vaikutusten helposti tulkittavana mittarina. Hautamäki korostaa myös verkostomaisen ja alueellisen yhteistoiminnan merkitystä itseuudistuksen edellytysten vahvistamisessa ja rakennemuutokseen varautumisessa.

Aila Paaso käy läpi väitöskirjatutkimuksensa pohjalta ”Osaava ammattillinen opettaja 2020”-tutkimuksen tuloksia. Sen keskiössä ovat tulevaisuutta koskevat asiantuntijänäkemykset ammattillisen opettajien osaamisesta, jotka kerättiin asiantuntijaverkostossa Delfoi-menetelmällä. Paason artikkeli piirtää esille joitakin huolestuttavia näkymiä. Vaikka koulutuksen ja työelämän yhteistyö nähtiin tärkeänä osana ammattillista koulutusta, niin yhteistyö nähtiin paljolti vain opiskelijoiden työssäoppimisen ja ammattiosaamisen näyttöjen näkökulmista. Aluenäkökulman ja verkostomaisen toimintatavan vahvistaminen opettajien täydennyskoulutuksessa nähtiin ratkaisuksi tähän haasteeseen. Lisäksi tuloksissa nousi esille muun muassa opettajien vähäinen osallistuminen opiskelijoiden oppimista ja elämänhal-

lintaa tukeviin moniammatillisiin verkostoihin. Tulosten perusteella Paaso rakentaa mallit, joiden pohjalta voidaan yhtäältä ennakoida, määrittää ja arvioida osaamista sekä toisaalta suunnitella osaamisen kehittämistä ja täydennyskoulusta.

Ennako- luulottomuus, rajojen ylittäminen ja yhteistyö ovat tärkeitä.

Hanna-Kaisa Aalto luo yleiskatsauksen ennakkoinnin lähtökohtiin ja erilaisiin koulukuntiin. Hänen mukaansa ennakkoinnissa on parhaiten onnistuttu silloin, kun on oltu tietoisia tulevasta muutoksesta ennen muutoksen tapahtumista. Hän myös nostaa esille erilaisia lähtökohtia ennakkoinnille, joista voidaan mainita muun muassa ennakkoinnin motiivi. Siihen liittyen tulee pohtia, että onko ennakkoinnille aito tarve, vai tehdäänkö sitä vain sen vuoksi koska se on yleinen toimintamalli. Ennakkoinnissa erotetaan usein erilaisia yleisiä ja yleisesti tunnettuja muutosajureita, kuten huoltosuhteen heikkeneminen, tietotekniikan kehitys tai ilmastonmuutos. Vahvimpana muutosvoimana pidetään globalisaatiota. Aalto kuitenkin korostaa, että globalisaation rinnalla kulkee myös paikallinen taso, koska esimerkiksi oppiminen ja muut sosiaaliset prosessit ovat luonteeltaan nimenomaan paikallisia. Artikkelissa raportoidaan myös TUTKE-työhön liittyneestä kiinteistöalan ennakointihankkeesta, jonka tuloksissa muun muassa painottuvat eri-

laisten klustereiden rajapinnat keskeisimpinä innovaatioympäristöinä.

Ulla Taipale-Lehto esittelee artikkelissaan Valtakunnallinen osaamistarpeiden ennakointi (VOSE)-projektia, joka oli käynnissä Euroopan sosiaalirahaston tuella 2008 – 2012. Projektissa keskityttiin laadullisen ennakoinnin kehittämiseen luomalla toimintamalli tulevaisuuden osaamistarpeiden ennakointiin. Tuloksena syntyi prosessimalli, jonka vaiheet koostuivat alan rajaamisesta, taustaselvitysten teosta, skenaarioista ja osaamistarvealoitteista sekä näiden laatimiseen liittyvästä työpajapajavaiheesta sekä tiedon levityksestä. Mallia sovellettiin kolmelle alalle ja sen toimivuutta myös arvioitiin. Ennakointiprosessi on tarkoitus juurruttaa vakinaiseksi toiminnaksi. Keskeisenä toimijana tulevat olemaan koulutustoimikunnat sekä Opetushallitus. Alustavana tavoitteena on toteuttaa ennakointiprosessi muutamalla alalla vuosittain.

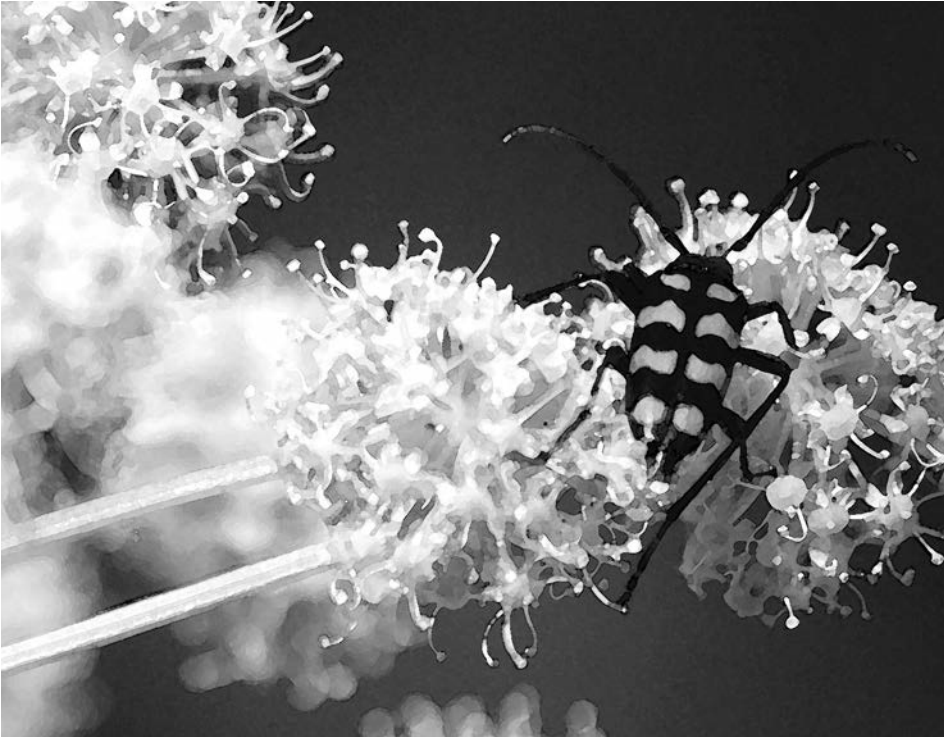
Markku Tasalan tekemissä haastatte- luissa neuvotteleva virkamies Ville Heinonen opetus- ja kulttuuriministeriöstä sekä opetusneuvos Matti Kimari Opetushallituksesta pohtivat tahoillaan ennakoinnin kehitystä ja tulevaisuuden haasteita. Heinonen kertoo ennakointi- järjestelmän uudistamisesta, jossa toimi- alaennakointi on siirtynyt työ- ja elin- keinoministeristöä Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen (VATT) vastuulle. Riippumattomalle toimijalle siirtyes- sään ennakointi on ottanut etäisyyttä poliittisesta ohjauksesta. Tulevaisuuden haasteena Heinonen näkee erityisesti sen, miten määrällinen ennakointi ja vä- häisemmälle huomiolle jäänyt laadullinen ennakointi saataisiin keskustele- maan toistensa kanssa. Kimari puoles- taan muistelee, miten ennakointi käyn-

nistyi EU-rahoitteisena hankkeena vuonna 1996 ja kuinka valtakunnalli- nen työvoima- ja koulutustarpeiden on- sittemmin jatkunut Opetushallituksen pysyvänä toimintana. Nykyään tähän tehtävään kuuluu myös alueellisen en- nakoinnin tukeminen. Lisäksi Kimari tuo esille, että vuosien varrella enna- kointiin liittyvä verkosto muodostunut hyvin laajaksi.

Käsillä olevan numeron lopussa on joulukuussa eläkkeelle jäävän, Tampe- reen yliopiston Kasvatustieteiden yksi- kön Professori Pekka Ruohotien haas- tattelu. Professori Ruohotie on toimi- nut professorina vuodesta 1977 lähtien ja hoitanut tällä hetkellä maamme ai- noaa ammattikasvatuksen professuuria yhtäjaksoisesti vuodesta 1983 lähtien.

Hänen mittava elämäntyönsä ammat- tikasvatuksen tutkimuksen alueella on saanut niin kotimaista kuin kansainvä- listäkin tunnustusta. Professori Ruoho- tie on kouluttanut uransa aikana mer- kittävän määrän eri tehtäviin sijoittu- neita asiantuntijoita ammattikasvatuk- sen kentälle. Hän on julkaissut yli nel- jäkymmentä kirjaa ja kolmesataa tie- teellistä artikkelia aikakauslehdissä, kir- joissa ja konferenssien proceedingseis- sä. Hän toimi Ammattikasvatuksen ai- kakauskirjan päätoimittajana kymme- nen vuotta sen perustamisesta lähtien vuoteen 2009 saakka.

Kokonaisuudessaan artikkelit kerto- vat omaa tarinaansa ennakoinnin ja sii- hen liittyvän alueellisen ulottuvuuden mahdollisuuksista ja haasteista. Globali- saatio ja muutostahdin kiihtyminen ko- ettelevat ennakointimallien toimivuut- ta, kun taas verkostot ja erilaisten toimi- joiden kohtaamiset luovat uusia mah- dollisuuksia tulevaisuuden ennakoinnil-

le ja tietoperustaiselle päätöksenteolle. Tähän liittyy laajemmalla tasolla myös haaste siitä, miten voisimme vahvistaa ammattikasvatuksen tutkimuksen ja amatillisen koulutuksen kehittämisen vuorovaikutusta. Ennakkoluulottomuus, rajojen ylittäminen ja yhteistyö ovat tärkeitä niin ennakoinnin kehittämisessä kuin elämässä yleensä.

Lähteet

Lehtisalo, L. & Raivola, R. (1999). Koulutus ja koulutuspolitiikka 2000-luvulle. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY.

Foucault, M. 1999. Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, Nautintojen Käyttö, Huoli itsestä. Suom. K. Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

Foucault, M. 2006. Vaalia elämää ja antaa kuolla: rasismien synty. Suom. M. Himanen, J. Könönen & A. Paakkari. Tiede ja edistys 31 (4), 265–280.

Helén, I. 1994. Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa R. Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 270–315.

Helén, I. 1999. Elämää seksuaalisuudessa. Jälkisanat. Teoksessa M. Foucault: Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, Nautintojen Käyttö, Huoli itsestä. Suom. K. Sivenius. Helsinki: Gaudeamus, 493-512.

Nyysölä, K. 2011. Yhteiskuntapoliittinen ohjaus ja medialähtöinen oppiminen. Foucault'lainen näkökulma. Teoksessa S. Ahola, P. Kaipainen, O. Koistinen & K. Nyysölä (toim.) Tiedosta toimintaan. Kirjoituksia korkeakoulutuksesta, filosofiasta ja yhteiskunnasta. Osmo Kivisen juhlaKirja. Koulutussosiologian tutkimuskeskus. Turun yliopisto, 192-210.

OPH (2012a). Ennakoinnin sähköinen tietopalvelu ENSTI. Mitä on ennakointi? Luettu 5.9.2012 osoitteesta http://www.oph.fi/tietopalvelut/ennakointi/ennakoinnin_sahkoinen_tietopalvelu_ensti/mita_on_ennakointi.

OPH (2012b). Ennakointi. Koulutustarpeiden määrällinen ennakointi. Luettu 5.9.2012 osoitteesta http://www.oph.fi/tietopalvelut/ennakointi/koulutustarpeiden_maarallinen_ennakointi.

OPH (2012c). Ennakointi. Osaamistarpeiden ennakointi eli laadullinen ennakointi. Luettu 5.9.2012 osoitteesta http://www.oph.fi/tietopalvelut/ennakointi/osaamistarpeiden_ennakointi.